
УДК 343.98

Р. Л. СТЕПАНЮК,

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ТИПОВІ ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ В МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

На основі аналізу наукових праць, судової практики запропоновано визначення тактичної операції, розглянуто найбільш типові тактичні операції, що можуть бути застосовані при розслідуванні злочинів у бюджетній сфері України, та їх основні ознаки з точки зору значущості для вирішення завдань із побудови окремих криміналістичних методик розслідування.

Процес розслідування економічних злочинів, зокрема тих, що вчиняються в бюджетній сфері, характеризується підвищеною складністю, обумовленою механізмом злочинної діяльності, великим обсягом роботи у справі, кваліфікованою протидією розслідуванню тощо. Тому в таких справах вирішення завдань слідства нерідко вимагає узгодженого проведення кількох слідчих дій, оперативно-розшукових та

організаційних заходів для досягнення певної мети.

Основи криміналістичного вчення про тактичні операції було закладено ще у 70-ті роки минулого століття [1; 2]. Однак особливої актуальності воно набуло останнім часом, що пов'язано з ускладненням механізмів злочинної діяльності і потребою в розробленні більш ефективних науково-практичних рекомендацій

щодо виявлення, розкриття, розслідування та запобігання злочинів. До сьогодні залишаються дискусійними питання щодо поняття тактичної операції, її ролі і значення в структурі криміналістичної методики, що свідчить про актуальність подальшого дослідження даної наукової категорії з метою вироблення єдиного підходу до її сутності. Це, у свою чергу, надасть можливість виділити підстави для розвитку і впровадження тактичних операцій в окремі методики розслідування злочинів.

На нашу думку, тактична операція може бути визначена як комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у певній слідчій ситуації. Наведене уявлення відображає її сутність як складової конкретного акту розслідування. Водночас як категорія окремих криміналістичних методик має застосовуватись типова тактична операція. Саме такі операції, за слушним зауваженням В. Ю. Шепітька, є алгоритмами, програмами дій слідчого, оперативного працівника, інших осіб щодо завдань, які виникають, і слідчих ситуацій [3, с. 179]. Вбачається, що типові тактичні операції являють собою визначені на підставі узагальнення слідчої практики алгоритми дій слідчого, спрямовані на вирішення проміжних завдань розслідування, що виникають на певних етапах у типових слідчих ситуаціях.

Загалом питання розроблення систем тактичних операцій в окремих криміналістичних методиках досі до кінця не вирішені, внаслідок чого залишається чимало проблем при формуванні останніх. При цьому суттєве значення має співвідношення тактичних операцій і традиційно розроблюваних у криміналістичних методиках алгоритмів дій слідства в типових слідчих ситуаціях. В цьому питанні нам імponує підхід В. А. Журавля, котрий відстоює розрізнення понять систем слідчих дій і тактичних операцій – не як конкуруючих між собою криміналістичних категорій, а навпаки, як засобів, що доповнюють один одного і в сукупності створюють єдиний, найбільш ефективний механізм отримання інформації необхідної для розкриття, розслідування та запобігання злочинним проявам [4, с. 208].

Таким чином, правильне визначення обсягу завдань, що повинні вирішуватись за допомогою тактичних операцій, має суттєве значення для процесу розроблення типових тактичних операцій у криміналістичних методиках. Вбачається, що типові системи слідчих дій та інших заходів, котрі пропонуються як алгоритми

дій слідства на певному етапі в типових слідчих ситуаціях, у сукупності спрямовані на вирішення всього комплексу тактичних завдань. Разом із цим, деякі проміжні тактичні завдання є настільки складними і специфічними, що вимагають організації окремого комплексу дій, тобто тактичної операції. Завданням дослідника при побудові окремої методики розслідування є визначення типового кола таких проміжних завдань і розроблення відповідних рекомендацій щодо організацій і проведення типових тактичних операцій.

На нашу думку, для формування криміналістичних методик суттєве значення має диференціація типових тактичних операцій стосовно рівнів методик і проміжних завдань розслідування. У зв'язку з цим можна вести мову про універсальні (що можуть застосовуватись при розслідуванні будь-яких злочинів); загальні (визначені для певних міжродових, міжвидових, видових методик) і окремі (визначені для підвидових і комплексних методик) типові тактичні операції. При цьому операції вищого рівня мають більший ступінь загальності. Вони є підставою для створення рекомендацій щодо тактичних операцій нижчого рівня шляхом конкретизації з урахуванням специфіки розслідування відповідних злочинів. Тобто універсальні типові тактичні операції при розробленні загальної методики розслідування набувають більш конкретного змісту з урахуванням особливостей розслідування відповідної групи злочинів. У свою чергу в спеціальних методиках дані тактичні операції деталізуються ще більше, можуть бути поділені на більш вузькі щодо специфічних тактичних завдань, притаманних процесам розслідування відповідних різновидів злочинів.

У працях, присвячених розслідуванню економічних злочинів, тактичні операції визначають, як правило, залежно від завдань. Враховуючи, що до злочинів у бюджетній сфері належать насамперед службові розкрадання, шахрайство, хабарництво та інші злочини у сфері службової діяльності, які частіше за все супроводжуються фіктивним підприємництвом, підробленням і використанням підроблених документів та іншими допоміжними діями. Найбільший інтерес в аспекті даного дослідження становлять наявні на сьогодні наукові розробки щодо типових тактичних операцій у відповідних методиках розслідування. В цьому сенсі дослідниками запропоновано низку тактичних операцій як загального плану («Пошук», «Документ», «Затримання» тощо), так і окремого характеру («Доказування ввіреності майна»,

«Товар», «Кошти», «Фірма», «Особа», «Позичальник», «Кредитор» тощо) [5, с. 353; 6, с. 102–184; 7, с. 10; 8; 9, с. 94; 10, с. 15–16].

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що на сьогодні існуючі розробки щодо тактичних операцій при розслідуванні певних видів і груп економічних злочинів потребують уточнення, узагальнення та систематизації. Зокрема, неважко побачити використання авторами при виділенні тактичних операцій завдань різного ступеня загальності. Найбільша проблема, на наш погляд, пов'язана із недостатньою визначеністю застосування в окремих методиках універсальних, загальних і окремих тактичних завдань. Тому, наприклад, тактичне завдання, пов'язане із забезпеченням збереження документів – джерел доказів, в методиках одного рівня розглядається або в цілому як підстава для виділення тактичної операції «Документ», або розбивається на більш дрібні завдання – пошук документів, їх дослідження тощо. У зв'язку з вищевказаним, вважаємо за необхідне враховувати ієрархію і взаємну залежність типових тактичних завдань в окремих криміналістичних методиках. Таким чином, може бути окреслене загальне коло загальних типових тактичних операцій, характерних для розслідування злочинів у бюджетній сфері.

Так, специфіка типової тактичної операції «Затримання», яка включає комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на тактично вдаль і процесуально грамотне затримання особи або групи осіб, запідозрених у вчиненні злочину, у справах про злочини в бюджетній сфері визначається можливими ситуаціями тактичного ризику, в тому числі пов'язаними із затримання підозрюваних під час вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення. На практиці нерідко доводиться проводити затримання відразу після порушення кримінальної справи при гострому дефіциті доказів причетності певної особи до злочинних дій, що характерно у випадках прийняття даного процесуального рішення головним чином на підставі даних, одержаних шляхом оперативно-розшукової діяльності. При цьому частіше за все затримання відбувається безпосередньо під час або відразу після здійснення злочинних або інших, пов'язаних з ними, дій. Зазначені обставини притаманні в основному процесу розслідування хабарництва, службових розкрадань і шахрайств. Вона передбачає ретельну організацію тактичної операції в тісній взаємодії з працівниками оперативних підрозділів із дотриманням усіх вимог щодо застосування методів оперативно-

розшукової діяльності для забезпечення доказової бази. У спеціальних методиках розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері, така тактична операція може мати різні варіанти, наприклад затримання підозрюваних під час транспортування викраденого майна, грошей, документів; затримання під час здійснення банківських операцій із викраденими коштами; затримання під час реєстрації фіктивної фірми; затримання хабарників на місці події безпосередньо після оперативного експерименту тощо.

Типова тактична операція «Співучасники» передбачає комплекс слідчих дій та інших заходів, спрямованих на пошук інформації про всіх співучасників і роль кожного у вчиненні злочину. Для методик розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері, різновиди такої операції є досить поширеними, що викликано численними фактами групових посягань. Її конкретизація в окремих методиках розслідування залежить від таких особливостей, як учинення злочину спеціальним суб'єктом у співучасті з іншими особами, котрі не мають відношення до безпосередньо господарської діяльності, пов'язаної з розпорядженням державним або комунальним майном. Тому основні труднощі під час розслідування полягають у встановленні причетності до злочину останньої категорії осіб. У результаті співучасники у кримінальних справах досить часто залишаються не встановленими. Залежно від рівня і змісту спеціальної методики зазначена тактична операція може визначатись відповідно до конкретизованих тактичних завдань: встановлення виконавців певних діянь, наприклад осіб, котрі підробляли документи, виготовляли підроблені бланки, печатки і штампи, створювали фіктивні підприємства, переводили кошти в готівку тощо; встановлення всіх учасників організованої групи, злочинної організації; встановлення організатора; визначення ролі кожного співучасника у вчиненні кожного злочину; встановлення причетності певних осіб до злочину тощо.

Типова тактична операція «Розшук обвинуваченого» характерна для методик розслідування, що вимагають розгляду типової слідчої ситуації, коли обвинувачений переховується від слідства. При розслідуванні злочинів у бюджетній сфері це більше характерно для складних, багатоепізодних справ із значними матеріальними збитками. При цьому обвинувачені нерідко намагаються переховуватись на території інших держав. Тому тактична операція може передбачати комплекси заходів, спрямованих не тільки на встановлення місцезнаходження

обвинуваченого, а й на організацію заходів у межах міжнародної допомоги у кримінальному судочинстві.

Типова тактична операція «Серія» необхідна у зв'язку з характерною для злочинів у бюджетній сфері повторюваністю посягань. У практичній діяльності частіше за все розслідування починається за фактом одного або кількох виявлених злочинів при недостатності або відсутності інформації про інші. Тому зазначена тактична операція має найбільше значення в комплексних методиках розслідування. Вона повинна передбачати сполучення заходів щодо: виявлення ознак інших злочинів, вчинених у межах технології злочинної діяльності; виявлення ознак інших технологій злочинної діяльності або окремих злочинів, вчинених фігурантами справи; пошуку та фіксації доказів вчинення певних видів злочинів у складі технології.

Типова тактична операція «Корумповані зв'язки», на нашу думку, повинна виділятися у більшості методик розслідування злочинів у бюджетній сфері. Не секрет, що «доступ» підприємців до бюджетних коштів, іншого державного майна нерідко зумовлений корупційними зв'язками і не тільки проявами хабарництва, а і використанням з метою наживи родинних стосунків, використання службових повноважень для лобіювання інтересів певних фірм тощо. З'ясування в ході розслідування корумпованих зв'язків допоможе слідчому не тільки встановити інші злочини або окремі складові епізоди вчиненого, а й вирішити інші завдання, спрямовані на пошук і фіксацію додаткових доказів злочинної діяльності, нейтралізацію можливої протидії розслідуванню, вирішення профілактичних завдань тощо.

Типова тактична операція «Нейтралізація протидії розслідуванню» у найбільш загальному вигляді включає комплекс заходів, спрямованих на своєчасне виявлення спроб протидіяти розслідуванню, за можливістю запобігання їм, а в інших випадках – подолання. Проблема протидії розслідуванню на сьогодні вельми актуальна і потребує окремого розгляду. У свою чергу, форми і способи такої протидії настільки різноманітні, що вимагають організації різних варіантів наведеної тактичної операції: запобігання спробам знищити документи та інші докази злочину; недопущення зовнішнього втручання в процес розслідування; нейтралізація протиправних дій захисників; нейтралізація впливу на суб'єктів процесу; нейтралізація впливу на учасників процесу; нейтралізація спроб утворити негативну суспільну думку навколо процесу розслідування за допомогою засобів масової інформації тощо.

Типова тактична операція «Документ», без сумніву, належить до найбільш часто пропонованих у криміналістичній літературі, присвяченій розслідуванню економічних і службових злочинів, що пов'язано з об'єктивно суттєвим значенням документів як джерел доказів у таких справах. Її зміст полягає передусім у комплексі заходів, спрямованих на забезпечення збереження документів, в яких відображено важливі для справи дані, а також дослідженні цих документів та їх використанні в доказуванні. Тому, на нашу думку, в спеціальних методиках розслідування злочинів у бюджетній сфері дана тактична операція може мати різні варіанти: пошук документів; збереження документів; дослідження документів; використання документів у доказуванні.

Типова тактична операція «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків» є характерною для методик розслідування злочинів, типовими наслідками яких є заподіяння матеріальної шкоди. До таких діянь належить більшість злочинів, учинених у бюджетній сфері. Загалом проблема відшкодування збитків при розслідуванні економічних злочинів вимагає окремого розгляду, що пов'язано із значною кількістю теоретичних і практичних питань, які потребують вирішення. Разом із тим проміжні тактичні завдання, що виникають при розслідуванні різних категорій бюджетних злочинів, є досить різноманітними: встановлення розміру заподіяної шкоди; пошук майна, одержаного злочинним шляхом; встановлення юридичної належності майна; забезпечення збереження майна тощо. У відповідних методиках мають визначатись найбільш проблемні завдання, характерні для певної категорії справ, що вимагають організації тактичних операцій.

Типова тактична операція «Профілактика» теж має загальний і проблемний характер. Як відзначає В. М. Шевчук, проблема її розроблення і застосування в теорії криміналістики є дискусійною. На думку вченого, ця операція пронизує весь процес розслідування і фактично включає всю профілактичну діяльність слідчого у кримінальній справі [11]. У свою чергу, при розробленні окремих криміналістичних методик розслідування злочинів у бюджетній сфері повинні виділятися окремі типові тактичні операції, спрямовані на вирішення профілактичних завдань: а) виявлення і припинення злочинів, що готуються або продовжуються; б) запобігання можливому злочині; в) встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, і вжиття заходів щодо їх усунення.

В цілому обсяг окремих типових тактичних операцій, які мають входити до спеціальних методик розслідування певних видів і груп злочинів, вчинених у бюджетній сфері, є набагато більшим. Вони мають визначатись відповідно до специфіки відповідного предмета дослідження. Наприклад, у методиках розслідування службових розкрадань, інших службових злочинів, учинених у бюджетній сфері, слід розглядати питання щодо доцільності виділення типових тактичних операцій, спрямованих на встановлення службового статусу суб'єкта злочину, співучасників з числа службових та інших осіб, встановлення нормативної і фактичної моделей поведінки при здійсненні відповідної господарської або управлінської діяльності тощо. У справах про шахрайське заволодіння бюджетними коштами та іншим

державним або комунальним майном часто постають тактичні завдання щодо встановлення невідомого злочинця. При розслідуванні шахрайств з фінансовими ресурсами нерідко значну складність становлять тактичні завдання, пов'язані із визначенням недостовірності поданої позичальником інформації, напрямів використання одержаної за рахунок державних коштів фінансової допомоги тощо.

Вищевказане свідчить про необхідність визначення при формуванні кожної окремої криміналістичної методики розслідування певних категорій злочинів, вчинених у бюджетній сфері, повного переліку тактичних завдань у відповідних типових слідчих ситуаціях, оцінку ступеня їх складності та розроблення типових тактичних операцій для вирішення найбільш складних завдань.

Список використаної літератури

1. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ, 1979. – 128 с.
2. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. – 200 с.
3. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юрид., 2007. – 432 с.
4. Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2. – С. 197–208.
5. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Чернявський Сергій Сергійович. – К., 2010. – 610 с.
6. Гарбуз Г. С. Методика по расследованию присвоения или растраты, совершаемых в бюджетной сфере : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гарбуз Григорий Сергеевич. – Красноярск, 2007. – 233 с.
7. Довбаш Р. С. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Р. С. Довбаш. – К., 2009. – 20 с.
8. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. В. Курман. – Х., 2002. – 16 с.
9. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мишков Ярослав Євгенович. – Х., 2005. – 179 с.
10. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. В. Білоус. – Х., 2004. – 21 с.
11. Шевчук В. Тактична операція «Профілактика»: проблеми розробки та застосування у слідчій діяльності / В. Шевчук // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2. – С. 209–218.

Надійшла до редколегії 20.01.2012

СТЕПАНІУК Р. Л. ТИПОВЫЕ ТАКТИЧЕСКИЕ ОПЕРАЦИИ В МЕТОДИКЕ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ В БЮДЖЕТНОЙ СФЕРЕ

На основе анализа научных работ, судебной практики предложено определение тактической операции, рассмотрены наиболее типичные тактические операции, которые могут быть применены при расследовании преступлений в бюджетной сфере Украины, и их основные признаки с точки зрения значимости для решения задач по построению частных криминалистических методик расследования.

STEPANIUK R.L. TYPICAL TACTICAL OPERATIONS IN THE METHODIC OF INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED IN THE BUDGET SECTOR.

Based on the analysis of scientific works and legal practice the definition of tactical operation is suggested, the most common tactical operations that can be used in the investigation of crimes in the budget sector in Ukraine, and their main characteristics in terms of importance to meet the challenges of tasks of building a separate criminalistics methods of investigation are considered.